

**Nemzetközi
Kapcsolatok és
Politikatudományi
Doktori Iskola**

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Tóth Terézia Erika

Normális Németország?

**Normalizálódási diskurzusok és a német külpolitika normalizálódása
az újraegyesítés óta**

című PhD értekezéséhez

Témavezető:

Dr. Kiss J. László CSc
Professor Emeritus

Budapest, 2022

Nemzetközi Biztonsági Tanulmányok Program

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Tóth Terézia Erika

Normális Németország?

**Normalizálódási diskurzusok és a német külpolitika normalizálódása
az újraegyesítés óta**

című PhD értekezéséhez

Témavezető:

Dr. Kiss J. László CSc

Professor Emeritus

© Tóth Terézia Erika

Tartalomjegyzék

1. A kutatás előzményei, a téma indoklása	3
2. Kutatási kérdések, hipotézis.....	4
3. Alkalmazott módszerek	6
4. Az értekezés felépítése.....	12
5. Az értekezés eredményei	15
6. Főbb hivatkozások	20
7. Saját publikációk.....	25

1. A kutatás előzményei, a téma indoklása

Három évtized telt el azóta, hogy a nemzetközi közösség jóváhagyásával Európa közepén újra megszületett az egységes német állam és Németország visszanyerhette a szuverenitását. A német vezetés a sikeresnek bizonyult nyugatnémet politika folytatását ígérte, a német külpolitika azonban az elmúlt évtizedekben jelentős változásokon ment át. Az euróválság során különösen megmutatkozott, hogy *Németország már sok tekintetben nem azonos az újraegyesítés utáni Németországgal*. Ezzel összefüggésben ismét felerősödtek az un. „normális” Németország körüli viták is,¹ a német külpolitika számára pedig sürgetővé vált annak meghatározása, hogy a „nagykorúvá” vált Németország milyen Európát kíván, és abban milyen szerepet szán magának.

A német külpolitikában végbement változások egyik narratívája, hogy a német külpolitika „normalizálódásának”² vagyunk tanúi. Az a német külpolitika, amelyet a második világháború után mindenekelőtt a nemzetiszocializmus miatt érzett büntudat és az abból fakadó önkorlátozás, a pacifizmus, valamint az európai egyesülés ügye melletti *feltétlen*

¹ Az értekezés címében szereplő kérdés, „*Normális Németország?*”, megjelenik 1995-ben a DGAP egyik tanulmányában is. Ld: Huber, Helmut / May, Benhard [1995]: *Ein "normales" Deutschland? Die souveräne Bundesrepublik in der ausländischen Wahrnehmung*. In: Arbeitspapiere zur internationalen Politik der DGAP (Deutsche Gesellschaft für Auswärtige Politik) Band 92, Bonn, valamint hasonlóan Klaus von Dohnanyi egy 1991-ben írt cikkében. Ld: von Dohnanyi, Klaus [1991]: *Deutschland – ein normales Land?* In: Die Zeit, Nr. 33/1991, 9. August 1991. <http://www.zeit.de/1991/33/deutschland-ein-normales-land>, Letöltés: 2019.10.15.

² A normalizálódás értelmezésével a dolgozat részletesen foglalkozik. „A magyar nyelv értelmező szótára” „*normalizálódik*” szócikke két igei jelentést tartalmaz, ebből az elsőt a diplomáciai kapcsolatokban is alkalmazzák: 1. Normálissá kezd válni vagy válik; rendeződik. Példa: Normalizálódik a kapcsolat, a viszony a két ország közt; az állapotok, az árak normalizálódnak. Az időjárás lassan normalizálódik. 2. (ritka) Valamely kialakult norma szerint szabályozódik; rendeződik; e normához alakul, idomul. Példa: A Magyar Tudós Társaságnak 1832-ben kiadott szabályzatával kezdett normalizálódni a helyesírás. Lásd: <http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/n-40903/normalizalodik-41837/> Letöltés: 2019.08.13.

kiállítás jellemzett, mára megváltozott: Németország újra „normális állam”, amely a saját nemzeti érdekeit képviseli, ahogyan azt más államok is teszik. Jelen értekezésem célja a német külpolitika „normalizálódásának” értelmezése, vagyis hogyan értelmezhetőek azok a vélemények, amelyek szerint az újraegyesítés óta a német külpolitika „normalizálódott”.

A témaválasztásomat részben az indokolja, hogy a magyar nyelvű szakirodalom a német külpolitika elemzésének az elmúlt évtizedekben viszonylag kevés figyelmet szentelt, miközben a német külpolitika értelmezése és irányainak felismerése a magyar külpolitika, az Európa-politika és a külgazdasági politika alakítása szempontjából is stratégiai jelentőségű. Az iraki háborútól való német távolmaradás, az euróválság megoldása során Németország magatartása Magyarországon is felkeltette a kutatók és a közvélemény figyelmét, ahogyan később a migránsválság idején is. A német külpolitikáról kinyilvánított vélemények azonban sok esetben nélkülözik a tárgyilagosságot, tájékozatlanságról vagy elfogultságról tanuskodnak, amikor hol arra hivatkoznak, hogy Németország az önös érdekeit igyekszik képviselni Európában és „túlzott” hatalmi ambíciókat táplál, ahogy a múltban is, hol pedig éppen ellenkezőleg, a német döntéshozókat megmagyarázhatatlan naivitással és határozatlansággal vádolják. Mindezt gyakran anélkül teszik, hogy kísérletet tennének a német külpolitikai döntések komplex hátterének megértésére.

Bízom abban, hogy értekezésemmel, annak elemzésével, hogy az újraegyesítés utáni német külpolitika honnan indult el és milyen utat tett meg azóta, valamelyest érthetőbbé válik a téma iránt érdeklődők számára, hogy a német külpolitikai gondolkodás és magatartás mögött milyen motivációk, megfontolások húzódnak meg, hogy a német mozgásteret milyen, különösen a külpolitikai kultúrából eredő sajátos tényezők határolják be. A kutatásom során az a nem titkolt szándék vezetett, hogy a dolgozatom eredményeit a magyarországi külpolitikai gondolkodásban és remélhetőleg a döntéshozatalban is hasznosítani lehessen, hogy valamelyest hozzájárulhassak a magyar kül- és Európa-politika Németországgal kapcsolatos stratégiájának további formálásához.

2. Kutatási kérdések, hipotézis

Kutatásommal a következő kérdésekre kerestem a választ:

- Hogyan értelmezhető az újraegyesítés utáni német külpolitika normalizálódása, mit jelent a német anomália?

- A külpolitika normalizálódása hogyan jelenik meg a német külpolitikai diskurzusban és hogyan érhető tetten a külpolitikai gyakorlatban?
- Megváltozott-e Németország szerepfelfogása?
- Milyen összefüggést állapíthatunk meg a német külpolitika normalizálódása és Németország jövőbeni nemzetközi szerepvállalása között?

Hipotézisem a következő:

Németország külpolitikája az újraegyesítést követő negyedszázadban normalizálódott, a német külpolitika egy „normális államé”, abban az értelemben, hogy Németország, más államokhoz hasonlóan, a saját nemzeti érdekeit képviseli. A normális német külpolitika azonban nem jelent különutasságot, nem jelenti a „civilhatalom” szerep, a multilateralizmus, az európai és az atlanti szolidaritás feladását.

A hipotézisem bizonyításakor rámutatok arra, hogy a német külpolitika normalizálódásának folyamata számos belső és főleg külső tényező együttes hatására vezethető vissza. Abból indulok ki, hogy a német külpolitika megváltozása nem minden átmenet nélküli, a saját nemzeti érdekeit képviselő új német külpolitika egy olyan tanulási folyamat eredménye, amely semmiképpen nem tekinthető lezártnak.

Dolgozatomban azzal érvelek, hogy a Németországi Szövetségi Köztársaság létrejötte egy politikai „anomália” volt. Rámutatok azokra a tényezőkre, amelyekben ez az anomália, a normálistól eltérő sajátos jelleg megnyilvánult. A német külpolitika normalizálódási folyamatát a német anomáliától való fokozatos eltérésként írom le. Felvázolom, hogy az újraegyesítést Németországban milyen narratívák előzték meg Németország Európában és a világban elfoglalt helyét illetően, és ezek az elképzelések mennyire váltak valóra.

Célom annak vizsgálata, hogy a normalizálódásról szóló viták hogyan alakultak és a német külpolitika az újraegyesítés óta milyen, a normalizálódás irányába mutató lényeges változásokon ment át. A konstruktivizmus mint metaelmélet összefüggéseiben megvizsgálom a változások hátterét, hogy milyen tényezők határozták és határozzák meg ma is Németország külpolitikai kultúráját, ezek miként alakították ki Németország „civilhatalmi” szerepfelfogását, és ez a szerep az újraegyesítés óta hogyan módosult.

Megvizsgálom, hogy a német politikai kultúra miként határozza meg erőteljesen a németek magukról alkotott önképét, ezáltal milyen megfontolások motiválják vagy határolják be a

német politikai diskurzust és a külpolitikai cselekvést. Vizsgálódásom fókuszában a német külpolitikai diskurzusok és a külpolitikai gyakorlat áll, a normalizálódás azonban a németországi társadalmi, politikai gazdasági fejlődési folyamatba ágyazott jelenség, ezért igyekszem azt szélesebb kontextusban elhelyezni. Arra a kérdésre is választ keresek, hogy a nemzeti érdekérvényesítés Németország esetében mennyire látszik összeegyeztethetőnek az európai érdekek érvényesítésével. Megvizsgálom, hogy Berlin vajon mennyiben tud és akar megfelelni az Európai Unió, illetve a nemzetközi közösség által támasztott fokozódó elvárásoknak, amelyek az újraegyesített Németország megnövekedett európai és globális súlya miatt rá irányulnak. Választ keresek arra a kérdésre, hogy Németország mint külpolitikai szereplő képes-e megfelelni azoknak a kritériumoknak, amelyek a nemzetközi vezető szerep betöltéséhez alkalmassá tehetik.

Értekezésem egyik legizgalmasabb kérdése, hogy a normalizálódás hogyan kapcsolódik össze Németország nemzetközi szerepvállalásával, azzal, hogy a láthatóan növekvő német szerepvállalás nagyobb *felelősség* vállalását *vagy* nagyobb *hatalom* iránti törekvést jelent-e.

Disszertációm időben az újraegyesítéstől eltelt negyedszázadra, 2015-ig terjed ki, tekintettel arra, hogy azt követően Németország kül- és belpolitikájában olyan változások indultak el vagy erősödtek fel, amelyek tanulmányozása egy további kutatáshoz is bőven alapot nyújt.³ A az eredmények összegzése után rövid kitekintést is adok a kutatási időszakon túlra is.

3. Alkalmazott módszerek

A dolgozatom konstruktivista elméleti megalapozása során a normalizálódás fogalmát a német külpolitikai kultúra és a nemzeti identitás sajátosságain keresztül közelítem meg. A normalizálódás folyamatát egyrészt a belpolitikai, filozófiai jellegű diskurzusokban, másrészt a német kül- és Európa-politikai gyakorlatban vizsgálom. Kiindulópontnak tekintem, hogy a német újraegyesítéssel egyidőben és azt követően megváltozott a világ, a nemzetközi környezet Németország körül, aminek következtében Németország külpolitikájának is változnia kellett. Az elméleti összefüggések és a diskurzusban végbement változások bemutatása után néhány olyan töréspontot és viszonyrendszert emelek ki, ahol a német külpolitikában a kontinuitás megváltozott, ahol a „folytonosság változása” végbemegy és láthatóvá vált, példákkal igyekszem alátámasztani, hogy a német külpolitika normalizálódása

³ Itt a migránsválságon kívül elég csak a Brexitre vagy Donald Trumpnak az Egyesült Államok elnökévé történt megválasztására utalnom, nem beszélve a későbbi COVID világjárvány hatásairól, majd Angela Merkel 16 évi szövetségi kancellári kormányzásának befejeződéséről, és még inkább Oroszország Ukrajna ellen indított háborújáról.

a gyakorlatban, a külpolitika tartalmát tekintve hogyan és különösen mely külpolitikai területeken érhető tetten.

Arra törekedtem, hogy a témával kapcsolatos, elsősorban német és angol nyelvű másodlagos források minél szélesebb körét felhasználjam. Ennek során figyelembe vettem, hogy az újraegyesített Németország új külpolitikájáról folytatott diskurzusban alapvetően két markáns csoport áll szemben egymással: a német külpolitika folytonosságát, a német „civilhatalom” folytatását, vagyis a multilateralizmust és a nem katonai eszközök elsődlegességét hirdető csoportja, a másik a változást, a hagyományos nagyhatalmi szerep vállalását sürgető normalizálók csoportja. A normalizálódás-koncepciók megismeréséhez az 1980-as években kibontakozott ún. *történészvitához* („Historikerstreit”) nyúltam vissza. A *normalizálók a realista iskola* jegyében ugyanis már ekkor hangsúlyozták, hogy a Szövetségi Köztársaságnak végre szakítania kellene tabuival, korlátaival, és a saját érdekeit szem előtt tartva emancipáltan, öntudatosan kellene fellépnie a nemzetközi szinten, az újraegyesítés után pedig a mellett érveltek, hogy Németország katonai felelősségvállalását ki kell terjeszteni a NATO földrajzi keretein túlra.

A *jobboldali realisták* közül Michael Stürmer történész már ekkor arra szólított fel, hogy a Szövetségi Köztársaságnak „világpolitikai és világgazdasági felelősséget” kell vállalnia Németország külpolitikai kiszámíthatósága érdekében (Stürmer [1987]).⁴ Hans-Peter Schwarz a 80-as évek közepén a „megszelidített németekről” értekezett, arról, hogy a németek beállítottsága a „hatalommegszállottság” („Machtbesessenheit”) és a „hatalomfelejtettség” („Machtvergessenheit”) szélsőségei között ingadozik és felhívta a figyelmet a hatalom felelősségteljes menedzserlésének szükségességére (Schwarz [1985]).⁵ Az újraegyesítés után Schwarz Németországról mint „Európa központi hatalmáról” írt, azzal érvelt, hogy a folytonosság mellett változásra van szükség, Németország az egyesítés után objektív okból a kontinens legnagyobb gazdasági, központi hatalma lett, ezért új feladatokat is vállalnia kell, és mindenképpen nagyobb hatással lesz a környezetére, mint korábban, ha akarja, ha nem (Schwarz [1994]).⁶ Christian Hacke úgy vélte, hogy Németország „akarata ellenére világhatalom” (Hacke [1993]).⁷ Schwarzhoz hasonlóan Gregor Schöllgen is *Németországnak*

⁴ Stürmer, Michael [1987]: *Geschichte in geschichtslosem Land*. In: Historikerstreit. Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der nationalsozialistischen Judenvernichtung, München

⁵ Schwarz, Hans-Peter [1985]: *Die gezähmten Deutschen. Von der Machtbesessenheit zur Machtvergessenheit*, Stuttgart, DVA

⁶ Schwarz, Hans-Peter: [1994]: *Die Zentralmacht Europas. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne*. Berlin, Siedler

⁷ Hacke, Christian [1993]: *Weltmacht wider Willen. Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland*, aktualisierte und erweiterte Neuauflage, Frankfurt a.M., Berlin

a világ színpadára való visszatérését szorgalmazta (Schöllgen [2003]).⁸ Egon Bahr a „normális” külpolitika baloldali realista képviselőjeként „a német út” követése mellett érvelt, és azzal, hogy az újraegyesítést követően Németországnak szinte kötelessége megteremteni a normalitást, a holokauszt nem akadályozhatja meg az utat a normalitáshoz, Németországnak ugyanolyan természetes módon kell érvényesítenie az érdekeit, mint Európa többi államának. Bahr Európa szolgálatában olyan Németországot szorgalmazott, amely „normális államként követi az érdekeit, és nem engedi, hogy a jövőjét akadályozza a múlt: Európa jövője fontosabb, mint Németország múltja” (Bahr [2003]).⁹ A normalizálók legfőbb bírálója Jürgen Habermas baloldali idealista filozófus volt, aki szerint a normalizálódás aláássa a nyugati típusú, liberális demokratikus, posztnemzeti politikai kultúra megteremtését, és attól tartott, hogy a normalizálódás gyengíti az ország nyugati kötődését, militarizmushoz és a nacionalizmus újjáéledéséhez vezet (Habermas [1990]).¹⁰

A Hanns W. Maull, Knut Kirste és Sebastian Harnisch nevével fémjelzett „német civilhatalom” koncepció hívei a normalizálókkal szemben folytatott vitában a konstruktivizmus eszköztárát felhasználva úgy érveltek, hogy a német „civilhatalom” a nemzetközi hatalom új típusát testesíti meg, ezért nem Németországnak kell olyanná válnia, mint a többi ország, hanem a többi országnak kell Németországhoz hasonlóvá válnia (Kiss [2005]).¹¹ Thomas Risse a „változások útján elérhető állandóságot” hangsúlyozta (Risse [2004])¹², Gunther Hellmann pedig úgy látta, hogy az önállósuló német külpolitika egy „nagy hatalom normális nemzete” és egy „öntudatos civilhatalom” eszményképei között oszcillál (Hellmann [2003b]).¹³

A kutatáshoz elsősorban Hanns Maull, Gunther Hellmann, Sebastian Harnisch, Thomas Risse és Rainer Baumann különböző, a német külpolitika motívumait és változásait elemző tanulmányaira támaszkodtam, ezenkívül fontos támpontot jelentettek a német külpolitikát vizsgáló olyan összefoglaló jellegű munkák, mint a „Handbuch zur deutschen Außenpolitik”

⁸ Schöllgen, Gregor [2003]: *Der Auftritt. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne*. München, Propyläen

⁹ Bahr, Egon [2003]: *Der deutsche Weg: Selbstverständlich und normal*. Karl Blessing Verlag, München, 2003, p. 155

¹⁰ Habermas, Jürgen [1990]: *Die nachholende Revolution*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1990

¹¹ Kiss, J. László [2009]: *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Osiris

¹² Risse, Thomas [2004]: *Kontinuität durch Wandel: Eine „neue” deutsche Außenpolitik?* In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, B11/2004, 8 März 2004, pp. 24–31., http://www.files.ethz.ch/isn/27149/10_Risse-04-2.pdf, Letöltés: 2019.10.11.

¹³ Hellmann, Gunther [2003b]: *Agenda 2020. Krise und Perspektive deutscher Außenpolitik*. In: *Internationale Politik*, 58 (2003) 9, pp. 39–50

(Hellmann/Wolf/Schmidt [2007])¹⁴ és a „*Deutsche Außenpolitik*” (Jäger/Höse/Oppermann [2011])¹⁵ című tanulmánykötetek. Az elméleti háttérhez kiindulópontul szolgált *Hellmann-Wagner-Bauman* azonos című tanulmánykötete (Hellmann/Wagner/Baumann [2014]),¹⁶ és Marcus Hawel „*A normalizált nemzet*” című munkája (Hawel [2007])¹⁷, ahogyan a Harnisch és Schild által szerkesztett, a német nemzetközi vezetés kérdéseiről írt kötet (Harnisch / Schild [2014]).¹⁸ Az újabb, realista megközelítésű munkák közül felhasználtam például Stephan Bierling „*Vormacht wider Willen*” (Bierling [2014])¹⁹ és Herfried Münkler „*Macht in der Mitte*” (Münkler [2015])²⁰ című könyvét is. Az angol nyelvű szakirodalomból a kutatási témámhoz Hans Kundnani „*The Paradox of German Power*” című történeti-filozófiai jellegű munkáját és más ide vonatkozó tanulmányait tartottam különösen figyelemre méltónak (Kundnani [2014]).²¹ A hazai szakirodalomból elsősorban Kiss J. László munkásságát kell kiemelnem, aki több könyvében és tanulmányában foglalkozott a német identitás gyökereivel, feltárta a német kül- és Európa-politika mozgatórugóit, a német a normalizálódás állomásait, és aki tanácsaival témavezetőként folyamatosan inspirált a dolgozatom elkészítésében.

Értekezésemmel mind a módszertant, mind a következtetéseket tekintve elsősorban *Maull, Harnisch, Hellmann, Baumann és Risse* és *Kiss J. László* professzor úr munkásságához kívánok csatlakozni, a német külpolitika konstruktivista vizsgálatával, *Maull német „civilhatalom” szerepkonceptióját*, valamint *Hellmann leíró diskurzuselemző módszerét* is felhasználva. Elsősorban azzal kívánok *nóvummal* szolgálni, hogy

- a kutatási témám a nemzetközi kapcsolatoknak, a *német külpolitikának nem egy kiválasztott részterületére* (nem bizonyos két- vagy többoldalú földrajzi relációra és/ vagy funkcionális területre) fókuszál, hanem egy komplex, történelmileg meghatározott, a német külkapcsolatok egészét érintő, a német társadalmi és gazdasági folyamatokba

¹⁴ Hellmann, Gunther / Wolf, Reinhard / Schmidt, Siegmund (Hrsg.) [2007]: *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden

¹⁵ Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hrsg.) [2011]: *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH

¹⁶ Hellmann, Gunther / Wagner, Wolfgang / Baumann, Rainer (Hrsg.) [2014]: *Deutsche Außenpolitik*. Eine Einführung, Springer VS, Wiesbaden, Grundwissen Politik, Band 39

¹⁷ Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover

¹⁸ Harnisch, Sebastian / Schild, Joachim (Hrsg.) [2014]: *Deutsche Außenpolitik und internationale Führung. Ressourcen, Praktiken und Politiken in einer veränderten Europäischen Union*. In der Reihe „Aussenpolitik und Internationale Ordnung”, Prof. Dr. Hanns W. Maull, Universität Trier, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2014

¹⁹ Bierling, Arnulf [2014]: *Vormacht wider Willen. Deutsche Außenpolitik von der Wiedervereinigung bis zur Gegenwart*, Verlag C.H. Beck, München 2014

²⁰ Münkler, Herfried [2015]: *Macht in der Mitte*. Edition Körber-Stiftung, Hamburg 2015

²¹ Kundnani, Hans [2014]: *The Paradox of German Power*, Hurst&Company, London

ágyazott, a kül- és belpolitikai magatartáson átívelő *jelenséget vizsgál*, az újraegyesítés utáni német külpolitikai gondolkodás és cselekvés dinamikájában,

- a magyar szakirodalomban először igyekszem *összefoglaló jelleggel*, negyedszázad távlatából bemutatni, funkcionális megközelítéssel áttekinteni és megvizsgálni a fenti jelenség jellemző németországi értelmezéseit és megnyilvánulásait a külpolitika területén. Az értekezésem eredményei további kutatásokhoz is utat nyitnak, akár a német külpolitika egészére vagy egy-egy részterületére vonatkoztatva, valamint az újabb fejlemények tükrében az időbeni dimenzió is tovább bővíthető.

A német külpolitika szerepével foglalkozó elképzelések, koncepciók, lehetséges stratégiák vizsgálatához a nemzetközi politikaelmélet iskolái közül a konstruktivizmus elméleteit és módszereit használom fel, azon belül a szerepkoncepció elméletét és összehasonlító módszerét, valamint a konvencionális konstruktivizmus leíró diskurzuselemzés módszerét. A konstruktivista módszerek alkalmazását különösen indokolja, hogy azok *nem statikus* létükben szemlélik ezeket a jelenségeket, hanem a „valamivé válásuk folyamatában” (Adler [2012]),²² ami a kutatásom számára ezeket különösen alkalmassá teszi a német külpolitika változásának vizsgálatára.

Vizsgálatom *két dimenzióban* folyik: 1. a német „külpolitikai diskurzus”, 2. a német „külpolitikai magatartás” dimenzióban. A kutatás során hipotézisemet a két dimenzióban mérhető változások együttes eredményeinek elemzésével igyekszem alátámasztani. Hipotézisem teszteléséhez Holsti *szerepkoncepció* elméletét,²³ azon belül a Németország jellemzésére használt „*civilhatalom koncepció*” elméletet és ahhoz társítható módszereket alkalmazom. Maull és Kirste Németország külpolitikai magatartását vizsgálva a „*civilhatalom*” *három központi normaelemét* állapította meg: *kezdeményezőkézség és képesség arra, hogy a nemzetközi kapcsolatokat multilaterális cselekvéssel civilizálják; a szuverenitás átruházása a nemzetközi szervezeteknek, kollektív biztonsági intézkedések támogatása; civilizált nemzetközi rend létrehozása, akkor is, ha az rövidtávú nemzeti érdekekbe ütközik* (Kirste/Maull [1996]).²⁴ A „civilhatalom” nemzeti érdekeinek részét képezik az *egyetemes értékek*; az erőszakkal való fenyegetést és az *erőszak* alkalmazását

²² Adler, Emanuel [2012]: *Constructivism in International Relations: Sources, Contributions and Debates*. In: SAGE Handbook of International Relations. Szerk: Carlsnaes, Walter / Risse, Thomas / Simmons Beth, A. SAGE Publications, London. pp. 112-144, p. 113

²³ Holsti, Kalevi Jaakko J. [1970]: *National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy*. In: International Studies Quarterly, Volume 14, Issue 3, 1 September 1970

²⁴ Kirste, Knut/ Maull, Hanns W. [1996]: *Zivilmacht und Rollentheorie*. In: Zeitschrift für Internationale Beziehungen, 2 (1996)

alkalmatlannak tartja a konfliktusok kezelésére, azonban *végső* esetben a *katonai beavatkozást* sem zárja ki, de azt szigorúan a megfelelő legitimitástól teszi függővé. A „civilhatalom” olyan szerepkonceptió, amely igyekszik *befolyást gyakorolni* a nemzetközi kapcsolatokra azok *civilizálása érdekében*. Németország a második világháború óta ilyen „civilhatalmat” testesít meg. Ezen külpolitikai szerep vállalása történelmileg meghatározott volt, a szuverenitásától megfosztott bonni köztársaságnak nem volt más választása. A német politikai kultúra nem csak a „nemzeti érdek” fogalmát számúzta a politikai szótárából, hanem a hatalom, az erőszak legitim formáit is tabuizálta (Kiss [2005]).²⁵ Az erőszakmentesség, a társadalmi konfliktusokkal szembeni hatékony konszenzusteremtés képessége elsődleges értékévé vált, amelynek fő megnyilvánulásai a külpolitikában a katonai erő csupán végső eszközként való kilátásba helyezése; a gazdasági hatalomra való koncentráció; a szupranacionális európai és a nemzetközi intézmények fejlesztésére irányuló törekvés és a multilateralizmusnak a saját nemzeti érdekek fölé helyezése.

A kutatás *diskurzív dimenziójában* a német „civilhatalom” retorikai megnyilvánulásainak változásait vizsgálom, ehhez a *leíró diskurzuselemzés* módszerét alkalmazom. A német „civilhatalom” szerep folytonosságát és főleg változását a külpolitika *gyakorlati dimenziójában* veszem górcső alá: magyarázó, empirikus módszerrel megvizsgálva *a szerepkonceptió és a szerepmagatartás közötti interakciót*.

A kutatás egy meghatározott intervallumra vonatkozó trendvizsgálat. A német újraegyesítéstől a német külpolitika normalizálódásának folyamatát három szakaszban vizsgálom (lásd a dolgozat felépítését), olyan eseményeket kiemelve, amelyek a téma vizsgálata szempontjából fontos állomásnak tekinthetők. A kutatás során három rövid esettanulmányban elemzem a német magatartást:

1. az *iraki háborúval* kapcsolatban, Németországnak a *NATO-szövetségeseihez*, különösen az Egyesült Államokhoz fűződő viszonyában bekövetkezett külpolitikai normalizálódást,
2. a *szuverén görög adósságválsággal* kapcsolatban Németország *Európa-politikája*, különösen a Franciaországgal kapcsolatos politikája szempontjából visz közelebb a német normalizálódás megismeréséhez, és az elemzést a gazdasági megfontolások bevonásával teszem komplexebbé;

²⁵ Kiss, J. László [2005a]: *A nemzetállam nélküli integrációtól az integrált nemzetállamig. A német Európa-politika történelmi gyökerei és mai dilemmái*. In: A huszonötök Európái. Osiris 2005. Szerk. Kiss, J. László

3. az úgynevezett „*lehallgatási botrány*” esetében, amely a német-amerikai kapcsolatokat sajátos epizódja volt, és amelynek vizsgálata az *Egyesült Államokhoz* fűződő viszony változására és sebezhetőségére mutat rá.

Elemzésem a *funkcionális*, kvalitatív, értékelő-elemző jellegű, részben tartalomelemzés, az összehasonlító elemzés módszerével vizsgálom Németország „civilhatalmi” szerepének változásait. Az értekezésem *multidiszciplináris* megközelítésű, felhasználtam a különböző határtudományok, a nemzetközi politikaelmélet, a politológia, az eszmetörténet, a nemzetközi gazdaságtan, a szociológia, a filozófia, a történettudomány, a nemzetközi jog és az európai tanulmányok vonatkozó elméleteit és módszereit. A kutatásom eredményei elsősorban a nemzetközi kapcsolatok tudomány számára lehetnek relevánsak.

A kutatás *deduktív* szemléletű, a következtetés iránya az elvonttól a konkrét felé halad. A változások mérésére, hipotézisem bizonyításához azon külpolitikai területek, viszonyok vizsgálatával foglalkozom, amelyek a német normalizálódásban a külpolitika folytonosságában bekövetkezett különleges *töréspontokként* jellemezhetők, amikor is a megváltozott környezetre adott német válaszokat elemzem. Németország viszonyrendszerét különösen három relációban, illetve területen vizsgálom: az európai integrációban, a biztonságpolitikában és a transzatlanti kapcsolatokban. A hipotézisem alátámasztásához rámutatok Németország egyes kiemelt partnereivel, Franciaországgal, az Európai Unióval, az Egyesült Államokkal, Oroszországgal és Izraellel fenntartott viszonyában, külpolitikai gyakorlatában bekövetkezett lényeges változásokra. Végül Németország civilhatalmi szerepkonceptiója módosulásának vizsgálata elvezet a nemzetközi vezető szerep mint egy lehetséges új szerepkonceptió mérlegeléséhez.

4. Az értekezés felépítése

Disszertációmiban a bevezetésen és az összefoglaláson és a kitekintésen kívül hat fejezetben vizsgálom a címben megfogalmazott témakört.

A bevezetés után a *második fejezetben az elméleti keretek*, a konstruktivizmus elméleteinek és a diskurzuselemzés módszereinek bemutatására és az elemzésben használt *kulcsfogalmak operacionalizálására* kerül sor, úgy, mint: politikai kultúra, nemzeti identitás, külpolitikai szerepek, német „civilhatalom”, német nemzeti érdekek, német fészkuverenitás, norma és normalizálódás értelmezése, viszonyának elemzése. A külpolitikai kultúra és a nemzeti identitás kérdésénél fontos emlékeztetni arra, hogy a második világháború utáni NSZK

államfejlődését és külpolitikáját alapvetően meghatározta a holokauszt miatt érzett büntudat, amelynek következtében a német politikai gondolkodásban és a köztudatban a nemzeti eszme, a nemzeti érdekek fogalma kompromittálódott, a német nacionalizmust felváltotta az európaizmus, az „európai póthaza” és a kozmopolitizmus. Az újraegyesítést követően azonban nem következett be olyan drámai fordulat, amely ezt az európaizált nemzeti identitást alapjaiban megrengette volna, így azok változatlanok maradtak (Risse [1999]),²⁶ és Németország az önként vállalt „civilhatalmi” szerepét az újraegyesítés utánra is átmentette.

A harmadik fejezetben időrendben felvázolom a német normalitásvitát: bemutatom a „német anomáliát”, amelynek fontos eleme az a paradoxon, hogy a Szövetségi Köztársaság azáltal „szerzi vissza” a szuverenitását, hogy közben az európai integráció javára lemond az egyébként nem létező szuverenitásáról, valamint az is, hogy a bonni köztársaság a „gazdasági óriás és a politikai törpe” hasonlattal volt jellemezhető. Az újraegyesítés körüli időszakról kiemelem, hogy megteremtődtek a külpolitikai normalizálódás feltételei, ezzel kapcsolatban bemutatom a főbb gondolati iskolákat, elemzem a normalizálódással kapcsolatos jellemző politikai álláspontokat. Ezután a második szakasz, a szociáldemokrata-zöld koalíció külpolitikájának normalizálódási időszakát tekintem át, „a felvilágosult önérdék” szempontjából, azon belül különösen az iraki háborúval kapcsolatban megnyilvánult „önállósuló” német külpolitikát, a katonapolitikai normalizálódást, amely a srebrenicai-mészárlás, a koszovói háború és az iraki háború összefüggésében rendkívüli kihívást jelentett a baloldali, pacifista beállítottságú szövetségi kormány számára. A harmadik szakaszban Angela Merkel kancellári időszakából a normalizálódásban végbement folyamatokból a líbiai válságot, elsősorban pedig a szuverén görög adósságválságot mint meghatározó gazdaságpolitikai eseményt emelem ki.

A negyedik fejezetben kitérek a külpolitika megváltozott nemzetközi környezetére, hogy a külső politikai és gazdasági környezet változása milyen módon hatott a német külpolitika mozgásterére, így annak milyen alkalmazkodási kényszereknek kellett megfelelnie.

Az ötödik fejezetben a külpolitikai folytonosság és a változás folyamatának paradox viszonyát mutatom be, kiemelve, hogy a világ változott meg Németország körül, ezért a német külpolitika változását éppen az állandósághoz való ragaszkodás idézte elő. Baumann

²⁶ Risse, Thomas [1999]: *Identitäten und Kommunikationsprozesse in der internationalen Politik - Sozialkonstruktivistische Perspektiven zum Wandel in der Außenpolitik*. In: Medick-Krakau (Szerk.): *Außenpolitischer Wandel in theoretischer und vergleichender Perspektive: Die USA und die Bundesrepublik Deutschland*, Baden-Baden, pp. 33-57

kvalitatív diskurzuselemző módszere segítségével a rávilágítok a német külpolitikai *diskurzusban végbement változásokra*, hogy a német szóhasználatban az olyan kulcsfogalmak, mint a nemzeti érdek, cselekvőképesség, felelősség jelentéstartalma megváltozott; hangsúlyeltolódás következett be a *morális elköteleződésből a státusz irányába*.

Az értekezés *hatodik fejezetében* magában a *külpolitikában végbement normalizálódást* vizsgálom, gyakorlati intézkedéseket, döntéseket és cselekvéseket. Olyan központi területek elemzését választottam ki, amelyekből a német külpolitika tartalmi változásait ki lehet mutatni: a német-francia kapcsolatokat, Németország Európa-politikáját, a biztonságpolitikát és a katonai normalizálódást, az Amerikai Egyesült Államokkal való viszonyt, az Oroszországhoz, majd az Izraelhez fűződő kapcsolatokat. Felvázolom az európai gazdaságpolitikai szemléletbeli különbségeket és bemutatom, hogy az eurózána válsága során Németország hogyan kívánta érvényesíteni a gazdaságpolitikai érdekeit, miközben az európai integráció védelmét, a saját érdekében, elsődleges célként tartotta szem előtt. Ezután a normalizálódást leglátványosabb területét, a biztonságpolitikai normalizálódást vizsgálom meg, rámutatva arra is, hogy a „Bundeswehr” *out-of-area* (NATO szövetségi területen kívüli bevetése terén „*radikális paradigmaváltás*” ment végbe, ami azonban nem jelentette a német „civilhatalom” feladását.

Egy további alfejezetben az *Egyesült Államokkal* való „*baráti*” viszony *átalakulására*, a „*lehallgatási botrány*” hatásaira és a transzatlanti viszonyrendszer komplexitására hívom fel a figyelmet, a biztonságpolitikai aspektusok mellett a gazdaságpolitikai kérdésekre is kitérve. Ezután az *Oroszországgal fenntartott „pragmatikus” viszony* összetettségéről és változásáról szólok. Végül nem feledkezem meg a *különleges német-izraeli kapcsolat* alakulásáról sem, mivel Németország a német történelem miatt elkötelezett felelősséget vállal Izrael iránt.

A *hetedik fejezetben* a nemzetközi vezető szerep fogalmát és feltételeit vizsgálom, és azt, hogy Németország hogyan válhat nemzetközi vezetővé, hogy közben ne váltsa ki mások gyanakvását, a német dominanciára való törekvés vádját. A német vezetés iránti igény a legmarkánsabban az eurózána válságánál mutatkozott meg, azonban látható volt, hogy ez a vezetés inkább szolgálat irányultságú, semmint dominancia, legfőbb pillére a közös érdekek képviselése és a kompromisszumteremtés.

Az értekezés az eredmények összefoglalásával és rövid kitekintéssel zárul.

5. Az értekezés eredményei

Értekezésemmel annak próbáltam a végére járni, mit értünk, mit érthetünk azon, hogy a német külpolitika normalizálódik, normálissá válik. Láthatóan egy nagyon összetett fogalommal van dolgunk, a normalizálódáshoz ugyanis különböző jelentéstartalmakat társítanak, amelyek időben is változnak. A normalitás és a normalizálódás fogalmának általánosabb jelentéseitől jutottam el ahhoz a jelentéstartalomhoz, amely véleményem szerint a német *külpolitikai diskurzus* és a külpolitika *esszenciájának változását* jelöli. A német külpolitika normalizálódását elemezve a német *külpolitikai kultúrából* indultam ki, vizsgáltam a „*német anomália*” természetét és azt a jelenséget, ahogyan a német külpolitika – a nagyfokú állandóság, folytonosság mellett, a változó külvilág feltételei közepette és azokkal kölcsönhatásban – *elmozdul a normalitás felé*, vagyis Németország egyre jobban *más országokhoz válik hasonlónak*.

Disszertációmban elsősorban azt a folyamatot igyekeztem áttekinteni, amelynek során Németország *magabiztosabban és öntudatosabban* lép fel európai partnereivel szemben és a nemzetközi porondon, amelynek eredményeként a német külpolitikai gondolkodásban és magatartásban a *német nemzeti érdekek* képviselője hangsúlyosabban jelenik meg. Ezzel összefüggésben néhány következtetést is levontam az ország nemzetközi szerepvállalásáról és a német külpolitika előtt álló opciókat illetően.

A kutatási hipotézisemet igazolják a következő fő eredmények:

Az első részét illetően:

Németország külpolitikája az újraegyesítést követő negyedszázadban normalizálódott, a német külpolitika egy „normális államé”, abban az értelemben, hogy Németország, más államokhoz hasonlóan, a saját nemzeti érdekeit képviseli.

A kutatásom során látható volt, hogy Németország szimbiózisban fejlődött az európai integrációval, a nemzeti érdekeit és nemzeti identitását európaizálta, így vált a legeurópaibb, normatív európai állammá, az európai integráció iránti nagyfokú megengedő konszenzus jellemezte. Gazdasági erejénél fogva kész volt áldozatokat hozni az integráció előmozdítása érdekében, a közjó, a közös európai érdekek mentén.

Az elmúlt időszakban azonban a német és az európai érdekek egybevágósága megszűnt, már nem érvényesül feltétlenül, hogy ami jó Európának, az jó Németországnak is, és fordítva. Németország a megváltozott körülmények között kevésbé hajlandó felvállalni a „fizető mester” szerepét, hanem pragmatikusan, költséghaszon-számítások szerint dönt, miközben Európát igyekszik a maga képére formálni (ahogyan az euróválság megoldása során is tette). A német külpolitika önállósodását erősítette a politikusok körében bekövetkezett nemzedékváltás is.

A német külpolitika az elmúlt évtizedekben magabiztosabbá, öntudatosabbá vált, és ez a mentalitásbeli változás a külpolitikai diskurzusban nyomon követhető. A diskurzust hordozó kulcsfogalmak jelentéstartalma is megváltozott, eltolódott: míg a *felelősség vállalása* korábban morális elkötelezettséget, a nemzetiszocializmusban elkövetett bűnök miatti szégyenérzet alapján a felelősségben való osztozást jelentett („Mitverantwortung”), később egészen mást, a *fontos döntésekbe való beleszólás igényét* („Mitsprache”). Ez utóbbi esetben Németország a nagyobb felelősség vállalásával *nagyobb befolyásra*, magasabb státusz elérésére törekszik, ami lényegében *a nagyobb hatalom szinonimája* (bár a német politikusok általában szándékosan kerülnek ezt a kifejezést).

A mentalitás mellett a külpolitika tartalma, lényege is megváltozott, hangsúlyeltolódások következtek be mind az Európa-politika, mind a transzatlanti kapcsolatok, a biztonságpolitika, a kétoldalú kapcsolatok terén is, ami a határozottabb német érdekképviselétről tanúskodik. Németország szükség esetén kész konfrontálódni és kiállni a szövetségeseivel szemben is, ha érdekei úgy kívánják, arányosabb tehermegosztást követel az Európai Unió finanszírozásában és nem támogatja feltétel nélkül az Egyesült Államok politikáját. Mindez azt mutatja, hogy Németország kész felvállalni a saját nemzeti érdekeinek képviselését, ahogyan azt más államok is teszik.

A hipotézisem második részét illetően:

A normális német külpolitika azonban nem jelent különutasságot, nem jelenti a „civilhatalom” szerepét, a multilateralizmus, az európai és az atlanti szolidaritás feladását.”

Az újraegyesítés óta nem váltak valóra azok a jóslatok, amelyek a német nagyhatalmi politika vagy a német nacionalizmus, sőt a német militarizmus visszatérését vizionálták. A bemutatott példák is azt támasztották alá, hogy a német „civilhatalmi” szerep, az antimilitarizmus és a

multilateralizmus a német külpolitika vezérelve maradt. Németország a nemzetközi szerepét csupán a nemzetközi környezet új feltételeihez, saját európai és nemzetközi súlyához és az új kihívásokhoz igyekszik igazítani. A német „civilhatalom” szerep az újraegyesítés óta a civilhatalmi célok tekintetében tovább erősödött: Németország a korábbiaknál határozottabban és aktívabban igényt tart arra, hogy a nemzetközi kapcsolatokban valóban „alakító erő”-ként vegyen részt, hogy támogassa azok civilizálását. Németország a külpolitikai stílusában és retorikájában sem mond ellent a civilhatalmi szerepnek, a fellépése azonban határozottabbá vált, a nemzeti érdekek tudatos képviselője pedig egy új multilateralizmusban jelenik meg.

A normalizálódás nem azonos a német „különút” fogalmával. A német külpolitikában a fő alapvetések nem változtak: az euroatlanti integráció, az európai egyesülés melletti elkötelezettség továbbra is elsődleges prioritás. Németország kontinentális helyzete miatt továbbra is érdekelt abban, hogy a nemzeti érdekeit európaizálja, ahogyan a globális versenyben való fennmaradáshoz is szüksége van Európára. A „globális Németország” narratívája azt hangsúlyozza, hogy Németország világméretben képes érvényesíteni a versenyképességéből származó előnyeit. Ha vezető exporthatalomként az unión kívül ér el gazdasági eredményeket, az Európa érdekében vállalt szerepként is értelmezhető.

Ha a kül- és biztonságpolitikában Németország az utóbbi években magabiztosabbá is vált, ez nem jelenti Németország visszatérését a negatív előjelű nemzeti hagyományokhoz. A megnövekedett német öntudatosság sokkal inkább a nemzetközi rendszer megváltozására és a globalizáció dinamikájára adott válaszként értékelhető (von Bredow [2011]).²⁷ A dolgozatom eredményei alapján feltétlenül egyetértek Regina Karp azon, véleményem szerint kulcsfontosságú megállapításával, hogy a német külpolitika normalizálódása nem jelenti a német nagyhatalmi politika visszatérését, hanem összekapcsolja az ország civil hatalmi identitását a nemzetközi politikai várakozásokkal, Németország nemzeti identitását kompatibilissé teszi a modern nemzetközi felelősségével (Karp [2004]).²⁸

²⁷ von Bredow, Wilfried [2011]: *Mühevollle Weltpolitik. Deutschland im System internationaler Beziehungen*. In: Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hg.): *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH 2011, pp. 720-734, p. 731

²⁸ Karp, Regina [2006]: *The New German Foreign Policy Consensus*. In: *Washington Quarterly*. Winter 2006, Vol. 29 Issue 1, p. 61-82

Még egy további eredmény:

A vizsgálatom azt is felszínre hozta, hogy a „*teljes normalitás*” elérése, abban az értelemben, hogy Németország a többi államhoz válik hasonlónak, nem lehetséges, annak ugyanis *legalább két alapvető akadálya* van: az első, hogy egyik ország sem kötődik olyan szorosan Európa sorsához, mint Németország, Európa fennmaradása és prosperálása számára elsődleges érdek, amelyért továbbra kész – másoknál is több – áldozatot hozni és kompromisszumot kötni. Németország azért *nem válhat teljesen olyaná, mint a többi európai ország*, mert *különös felelőssége van az Európai Unió iránt*. Nem engedheti meg ugyanis, hogy az európai „projekt” kudarcot valljon, mert, ha az európai integráció összedől, *újra felmerül a német kérdés*, ami Németországgal szemben ellenreakciókat vált ki. Németország továbbra is abban érdekelt, hogy „központi állam” maradjon Európában. Különös felelősséget érez az iránt, hogy Európa még szorosabbra zárja sorait, hogy ne szakadjon le végleg a világ vezető hatalmaitól. Különös érdeke fűződik ahhoz, hogy sikerüljön egyben tartani Európát, amelynek révén a saját hatalmát elrejtetheti, biztosíthatja piacait (ne feledkezzünk meg a német gazdaságot erősítő németországi multinacionális vállalatok érdekérvényesítéséről sem), és amellyel közösen a globális megmérettetésben, a kialakulóban lévő új világrendben is nagyobb eséllyel tudja megőrizni befolyását.

A második, a „teljes” normalitást korlátozó tényező, hogy Németország *erejénél fogva* sem lehet olyan ország, mint a többi, *nem bújhat el* a kisebbek mögé. Vezető európai gazdasági hatalomként, az Európai Unió legnagyobb és a világ negyedik legnagyobb gazdaságaként Németország *nem lehet „egy” a többi szereplő közül*, nagyobb felelősséget kell vállalnia, mint a többi államnak, nem térhet ki az európai vezető szerep vállalása elől, ami a fenntartások ellenére a partnerei részéről is elvárás.

A „globális Németország” narratívája sem jelenti Berlin európai és globális opciójának szembeállítását, sőt az az Európa érdekében vállalt szerepként is értelmezhető. A normalizálódás folyamata arra készíti Németországot, hogy a korábbi, kényelmes pozíciójából kilépve nagyobb felelősséget vállaljon Európa vezetésében és a világpolitikában is. Céljait, stratégiáit, eszközszerét tekintve jelenleg egy olyan globális horizontú, az európai és a transzatlanti partnerséget szem előtt tartó német kül- és Európa-politika formálódik, amelyben a nemzeti és a szövetségi érdekek tudatos és állandó összeegyeztetése folyik, a multilateralizmus és a pacifizmus primátusa mellett. Mindez olyan időszakban, amikor a világgazdasági rend átrendeződése zajlik és a feltörekvő országok

előretörése miatt a világhatalmi döntések súlypontja az Atlanti-óceánról a Csendes-óceán térségébe helyeződik át, amikor Európa számára nem kisebb a tét, mint az, hogy a multipoláris világban az Egyesült Államok és Kína mellett lehet-e rá harmadik erőközpontként számítani.

Összegésképpen:

- Németország újraegyesítését követően a külpolitika materiális keretfeltételei jelentősen megváltoztak, ahogyan az országnak a nemzetközi rendszerben elfoglalt helye is, és ennek alapján a neorealista várakozások a német külpolitika megváltozását, a korábbi hatalmi ambícióinak újraéledését és egy régi normalitás visszatérését vetítették elő.
- *A német külpolitika különösképpen normaorientált, és az elmúlt évtizedekben az újraegyesült Németország külpolitikáját vezérlő alapvető normák változatlanok* maradtak. A német külpolitikai identitás három összetevője – a „civilhatalom”, az európai orientáció és a multilateralizmus – alapvetően továbbra is érvényben maradt, ezáltal a német külpolitika nagyfokú *kontinuitása igazolható. Nem következett be orientációváltás.*
- Mégsem állítható a külpolitika változatlansága: *a kontinuitás módosult.* A német „civilhatalom” részben tovább erősödött, egyik legfontosabb ismérve, az „alakító erő” és a nemzetközi kapcsolatok civilizálásában való részvétele még aktívabbá vált, miközben a nemzeti érdekek képviselője is láthatóvá vált.
- A német külpolitika az újraegyesítés óta jelentősen változott, a nagyfokú állandóság mellett jelentős változások mentek végbe, nemcsak a retorika, de a gyakorlat szintjén is, amelyek *nem egy régi normalitáshoz, hanem egy „új normalitás”* kialakulásához vezettek. Azt is mondhatjuk, hogy egy olyan ország számára, mint Németország (a történelmének összes tanulságával együtt), az a „normális”, ha a „civilhatalmi” szerepet fenntartva, egy *határozottabb és öntudatosabb civilhatalom* nevében, szerepében lép fel. Németország olyan „*módosult civilhatalom*”, amely határozottan és nyíltan képviseli a saját érdekeit, és a saját érdekében is, de mások érdekeit is figyelembe véve képes felvállalni és ellátni a „*nemzetközi vezetéssel*” járó feladatokat, amelyben a magasabb közös célok elérése érdekében kész koordinálni és kompromisszum-teremtésre törekszik. Eközben mérlegeli, hogy „civilhatalomként” a közös, hosszú távú stratégiai csoportérdekeket és célokat hogyan tudja a saját rövid és hosszú távú érdekeivel és céljaival összeegyeztetni.

6. Főbb hivatkozások

Könyvek

Bahr, Egon [2003]: *Der deutsche Weg. Selbstverständlich und normal*. Blessing, München

Baumann, Rainer [2006]: *Der Wandel des deutschen Multilateralismus*. Eine diskursanalytische Untersuchung deutscher Außenpolitik. 1. Auflage, 2006, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden

Beck, Ulrich [2012]: *Das deutsche Europa. Neue Landschaften im Zeichen der Krise*. Suhrkamp Verlag Berlin

Bierling, Stephan [2014]: *Vormacht wider Willen. Deutsche Außenpolitik von der Wiedervereinigung bis zur Gegenwart*. Verlag C.H. Beck, oHG, München 2014

Crawford, Beverly [2007]: *Power and German foreign policy: Embedded hegemony in Europe*, Institut of European Studies, University of California, Berkeley, USA, Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, 2007

Green, Stephen [2016]: *Reluctant Meister, Germany and the New Europe*, Haus Publishing Ltd, London

Hacke, Christian [1993]: *Weltmacht wider Willen. Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland*. Revised Edition, Frankfurt am Main: Ullstein.

Hacke, Christian [1997]: *Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland: Weltmacht wider Willen?* Berlin, Ullstein Taschenbuch Verlag

Haftendorn, Helga [2001]: *Deutsche Außenpolitik zwischen Selbstbeschränkung und Selbstbehauptung*. DVA, Stuttgart

Harnisch, Sebastian / Schild, Joachim (Hrsg.) [2014]: *Deutsche Außenpolitik und internationale Führung*. Nomos, Trier

Hawel, Marcus [2007]: *Die normalisierte Nation. Vergangenheitsbewältigung und Außenpolitik in Deutschland*. Offizin Verlag, Hannover

Hellmann, Gunther / Wolf, Reinhard / Schmidt, Siegmund (Hrsg.) [2007]: *Handbuch zur deutschen Außenpolitik*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden

Hellmann, Gunther / Weber, Christian / Sauer, Frank (Hrsg.) [2008]: *Die Semantik der neuen deutschen Außenpolitik*. Eine Analyse des außenpolitischen Vokabulars seit Mitte der 1980er Jahre, Wiesbaden

Hellmann, Gunther / Wagner, Wolfgang / Baumann, Rainer (Hrsg.) [2014]: *Deutsche Außenpolitik*. Eine Einführung, Springer VS, Wiesbaden, Grundwissen Politik, Band 392014 DOI 10.1007/978-3-658-05022-1

Jäger, Thomas / Höse, Alexander / Oppermann, Kai (Hrsg.) [2011]: *Deutsche Außenpolitik*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Springer Fachmedien, Wiesbaden GmbH

Jepperson, Ronald/Wendt, Alexander/ Katzenstein, Peter [1996]: *Norms, Identity and Culture in National Security*. In: Katzenstein, Peter (szerk). *The Culture of National Security*, New York

Katzenstein, Peter J. [1997]: *Tamed Power. Germany in Europe*, Cornell University, Ithaca and London

Kiss, J. László (szerk.) [2005]: *Nemzeti identitás és külpolitika az euroatlanti térségben*, Teleki Alapítvány, Budapest

Kiss, J. László [2009]: *Változó utak a külpolitika elméletében és elemzésében*. Osiris, Budapest

Kundnani, Hans [2014]: *The Paradox of German Power*, Hurst&Company, London

Link, Jürgen [1999]: *Versuch über den Normalismus. Wie Normalität produziert wird*. 2. Aufl. Wiesbaden, 1999

Mauß, Hanns W. [1997]: *DFG-Projekt 'Zivilmächte'. Schlußbericht und Ergebnisse. Deutsche, amerikanische und japanische Außenpolitikstrategien 1985-1995: Eine vergleichende Untersuchung zu Zivilisierungsprozessen in der Triade*, Universität Trier, FB III Politikwissenschaft, Autoren: Ulf Frenkler, Sebastian Harnisch, Knut Kirste, Prof. Dr. Hanns W. Mauß und Dr. Wolfram Wallraf Ld: <http://www.uni-heidelberg.de/md/politik/harnisch/person/publikationen/dfgfinal.pdf>. Letöltés: 2019.10.02.

Münkler, Herfried [2015]: *Macht in der Mitte*. edition Körber-Stiftung, Hamburg 2015

Schöllgen, Gregor [2003]: *Der Auftritt. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne*. Propyläen Verlag, München, 2003

Schwarz, Hans-Peter [1985]: *Die gezähmten Deutschen: Von der Machtbesessenheit zur Machtvergessenheit*, Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt

Schwarz, Hans-Peter [1994]: *Die Zentralmacht Europas. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne*, Berlin, Siedler

Tanulmányok, cikkek, előadások:

Bahr, Egon [1999]: *Die 'Normalisierung' der deutschen Außenpolitik: Mündige Partnerschaft statt bequemer Vormundschaft*. In: *Internationale Politik* 54, no. 1 pp. 41-52.

Barysch, Katinka [2010]: *The Political Consequences of the Euro Crisis*. Centre for European Reform Bulletin, October-November 2010 http://www.cer.org.uk/articles/74_barysch.html. Letöltés: 2012.02.02.

Baumann, Rainer [2001]: *German Security Policy within NATO*. In: Rittberger, Volker (Hrsg.): *German Foreign Policy since Unification. Theories and Case Studies*, Manchester, Manchester University Press, pp.141-184

Baumann, Rainer [2005b]: *Der Wandel des deutschen Multilateralismus: Verschiebungen im außenpolitischen Diskurs in den 1990er Jahren*. In: Ulbert, Cornelia / Weller, Christoph

(Hg.): Konstruktivistische Analysen der internationalen Politik, Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, pp. 99-125

Baumann, Rainer [2014]: *Die Bedeutung von politischer Kultur und nationaler Identität für die deutsche Außenpolitik*. In: Deutsche Außenpolitik. Eine Einführung, szerk: Hellmann, Gunther/Wagner, Wolfgang/Baumann, Rainer, Springer VS, Wiesbaden,

Crawford, Beverly [2007]: *Power and German Foreign Policy. Embedded Hegemony in Europe*, Palgrave, Macmillan, Institut of European Studies, University of California, Berkeley, USA, 2007.

Denison, Andrew [2001]: *German Foreign Policy and Transatlantic Relations since Unification*. In: German Politics. April 2001, Vol. 10 Issue 1

Guérot, Ulrike [2010]: *Germany Goes Global: Farewell, Europe*. Open Democracy, <http://www.opendemocracy.net/ulrike-guerot/germany-goes-global-farewell-europe>, 2010. szeptember 14. Letöltés: 2018.04.10.

Habermas, Jürgen [1991]: *Der Golfkrieg als Katalysator einer neuen deutscher Normalität?* In: Habermas, Jürgen: Vergangenheit als Zukunft. Das alte Deutschland im neuen Europa. Ein Gespräch mit Michael Haller. München, 1993

Hacke, Christian [2006]: *Mehr Bismarck, weniger Habermas. Ein neuer Realismus in der deutschen Außenpolitik*. In: Internationale Politik, 2006, 61/6 http://www.politik-soziologie.uni-bonn.de/institut/lehrkoerper/hacke_ip110506.pdf. Letöltés: 2014.06.30.

Harnisch, Sebastian [2000]: *Deutsche Außenpolitik nach der Wende: Zivilmacht am Ende?* Beitrag für den 21. DVPW-Kongress in Halle, 1.-5. Oktober 2000, <http://www.deutsche-Außenpolitik.de/resources/conferences/harnisch.pdf>. Letöltés: 2013.01.04.

Harnisch, Sebastian [2002]: *Außenpolitiktheorie nach dem Ost-West-Konflikt: Stand und Perspektiven der Forschung*. In: Trierer Arbeitspapiere zur Internationalen Politik. Universität Trier, Lehrstuhl für Außenpolitik und Internationale Beziehungen, Nr. 7. September 2002. http://www.uni-heidelberg.de/md/politik/harnisch/person/publikationen/harnisch_2002_trierer_arbeitspapiere_zur_internationalen_politik_au__enpolitiktheorie_nach_dem.pdf. Letöltés: 2020.06.12.

Harnisch, Sebastian / Schild, Joachim (Hrsg.) [2014]: *Deutsche Außenpolitik und internationale Führung. Ressourcen, Praktiken und Politiken in einer veränderten Europäischen Union*. In der Reihe „Aussenpolitik und Internationale Ordnung“, Prof. Dr. Hanns W. Maull, Universität Trier, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden

Harnisch, Sebastian [2017]: *The myth of German hegemony: assessing international leadership roles of the Merkel governments*. Paper presented at 2017 annual conference of the International Studies Association, Baltimore, February 21-25th 2017

Hellmann, Gunther [1996b]: *Goodbye Bismarck? The Foreign Policy of Contemporary Germany*, In: Mershon International Studies Review, 40:1, pp.1-39

Hellmann, Gunther [2003a]: *Der deutsche Weg. Eine außenpolitische Gratwanderung*. In: Internationale Politik. Vol. 57, No. 9. pp. 41-43

Hellmann, Gunther [2010]: *Normativ nachrüsten. Deutschlands neue Rolle in der Welt und wie sie zu gestalten wäre.* In: Internationale Politik, <http://www.internationalepolitik.de/2010/10/01/normativ-nachrusten/>. Letöltés: 2011.10.01.

Hellmann, Gunther [2011]: *Das neue Selbstbewusstsein deutscher Außenpolitik und die veränderten Standards der Angemessenheit.* In: Jäger, Thomas/Höse, Alexander/Oppermann, Kai (Hrsg.), *Deutsche Außenpolitik* (2. erw. Auflage), Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaft 2011, pp. 735-758 <http://www.fb03.uni-frankfurt.de/48138951/Jaeger-Oppermann-final.pdf>. Letöltés: 2014.06.30.

Hellmann, Gunther / Jacobi, Daniel / Stark Urrestarazu, Ursula [2015]: *Einleitung: „Neue“ deutsche Außenpolitik?* In: Hellmann, Gunther / Jacobi, Daniel / Stark Urrestarazu, Ursula (Hrsg.): „Früher, entschiedener und substantieller“? Die neue Debatte über Deutschlands Außenpolitik, *Zeitschrift für Außen- und Sicherheitspolitik*. Sonderheft 6, 2015, Springer VS, Wiesbaden, pp. 5-13, p. 7

Hettyey, András [2014]: *A vonakodó szövetséges? – Németország külföldi katonai bevetései a viták és a számok tükrében.* In: *Külügyi Szemle*, 2014. tavasz, pp. 69-87. http://kki.gov.hu/download/3/f1/c0000/05_Hettyey.pdf

Hettyey, András [2015]: *Különutas kezdeményezések. Fordulat a német külpolitikában?* In: *Nemzet és Biztonság*. 2015/1. pp. 46-64.

Holsti, Kalevi Jaakko J. [1970]: *National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy.* In: *International Studies Quarterly*, Volume 14, Issue 3, 1 September 1970, pp. 233-309

Ischinger, Wolfgang / Bunde, Tobias / Noezel, Timo [2011]: *20 Jahre nach der Vereinigung. Deutsche Außenpolitik in und für Europa.* In: *Zeitschrift für Aussen- und Sicherheitspolitik*, DOI 101007/s12399-010-0160-9

Jo, Sam-Sang [2019]: *Bringing Normality Back in: Norms and Interests in Germany and Japan.* In: ISSCU Research Papers, No.7, May 2019, Institute of Social Sciences, Chuo University, Tokyo, Japan, pp. 1-25 https://www.chuo-u.ac.jp/uploads/2019/05/research_institutes_socialsciences_publication_research_07.pdf. Letöltés: 2019.09.01.

Kirste, Knut / Maull / Hanns W. [1996]: *Zivilmacht und Rollentheorie.* In: *Zeitschrift für Internationale Beziehungen*, 2/1996

Kiss, J. László / Körösi István (szerk.) [1997]: *Integráció és nemzeti érdek. A német EU-rópa politika történelmi gyökerei és mai dilemmái.* In: *Németország EU-rópa-politikája és a jóléti állam szerepvállalásának változásai*, BIGIS Közlemények – BIGIS Papers 1997/5.

Kiss, J. László [2005a]: *A nemzetállam nélküli integrációtól az integrált nemzetállamig. A német Európa-politika történelmi gyökerei és mai dilemmái.* In: *A huszonötök Európái*. Osiris, 2005, Budapest, Szerk: Kiss, J. László

Kiss, J. László [2005b]: *Folytonosság a változásban – külpolitikai stratégia és nemzeti identitás a német fejlődésben.* In: *Nemzeti identitás és külpolitika az euroatlanti térségben*. 51-159. o. Szerk: Kiss J. László, Teleki László Alapítvány, Budapest

Kiss, J. László [2007]: *Német külpolitika és az iraki válság.* In: *Külügyi Szemle*, 2007/2

Kiss, J. László [2011a]: *Euróválság és intézményi hatalom: változások a német EU-politikában*. In: *Külügyi Szemle*, 2011/1, pp. 33-70.

Kiss, J. László [2011c]: *A „kettős csúcs” után: euróválság után, euróválság előtt* E-2011/21. MKI-elemzések

Kiss, J. László [2011d]: *Hegemónia az euróválság útján*. In: MKI -tanulmányok, T-2011/37, Magyar Külügyi Intézet, Budapest, p.4

Kiss, J., László [2013b]: *Merkozy-től Merkollande-ig az euróválságban: a német-francia bilateralizmus jövője*. In: MKI-tanulmányok, 2013/09, 2013. március 4.

Kiss, J. László [2014]: *Berlin, Moszkva, Washington az ukrán válságban. Az ukrán válság mint a német politika tesztetete*. In: Grotius tanulmányok. <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=DRWBBM>

Körösi, István [2014]: *Kettős kötődés: Németország gazdasági helyzete, szerepe az európai integrációban és Közép-Európában, az 1990-2013-as időszakban*. In: *Külügyi Szemle*, 2014/tavaszi pp. 35-68.

Kundnani, Hans [2012]: *The Concept of „Normality” in German Foreign Policy since Unification*. In: *German Politics and Society*, Issue 102 Vol. 30, No. 2 Summer 2012. pp. 38-58., http://www.academia.edu/10987967/The_Concept_of_Normality_in_German_Foreign_Policy_since_Unification . Letöltés: 2019.09.12.

Mauß, Hanns W. [1992]: *Zivilmacht Bundesrepublik Deutschland. Vierzehn Thesen für eine neue deutsche Außenpolitik*. In: *Europa Archiv* 47 (1992)

Mauß, Hanns W. [2006a]: *Zivilmacht Deutschland*. In: Hellmann, Gunther/Schmidt, Siegmund/Wolf, Reinhard, (szerk.): *Handwörterbuch zur Deutschen Außenpolitik*. Opladen, VS Verlag

Mauß, Hanns W. [2006b]: *Nationale Interessen! Aber was sind sie?* In: *Internationale Politik*, 2006. 61/10

Möller, Almut [2010]: *A Tip-Toeing Elephant: Germany in the European Union Twenty Years on*. In: *Forging the Future of Germany and Europe: Reflections on 20 Years of German Unification*, ACIGS, American Institute for Contemporary German Studies at John Hopkins University, 2010, ISBN 978-1-933942-30-8, pp. 27-28

Peters, Ingo [1997]: *Vom „Schweinzweig” zum „Scheinriesen” – deutsche Außenpolitik in der Analyse*. In: *Zeitschrift für Internationale Beziehungen*. 4. Jg (1997) Heft 2. pp. 361-388

Riecke, Hennig [2013]: *Wachsamer Partnerschaft. Der NSA-Skandal liefert neue Impulse für die deutsch-amerikanischen Beziehungen*. In: *DGAP-standpunkt*, 11. November 2013 N°7 <https://dgap.org/de/article/getFullPDF/24563>. Letöltés: 2014.07.22.

Risse, Thomas/Engelmann-Martin, Daniela [2002]: *Identity Politics and European Integration: The Case of Germany*. In: Pagden, Anthony, szerk.: *The Idea of Europe. From Antiquity to the European Union*, Cambridge

Risse, Thomas [2004]: *Kontinuität durch Wandel: Eine „neue“ deutsche Außenpolitik?* In: Aus Politik und Zeitgeschichte, B11/2004, 8 März 2004, pp. 24–31. http://www.files.ethz.ch/isn/27149/10_Risse-04-2.pdf, Letöltés: 2019.10.11.

Risse, Thomas [2007]: *Deutsche Identität und Außenpolitik*. In: Handbuch der deutschen Außenpolitik. Hrsg.: Schmidt, Sigmar / Hellmann, Gunther / Wolf, Reinhard, VS, Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2007, pp. 49-61

Rytz, Henriette [2014]: *Transatlantische Beziehungen neu ausrichten*. Für eine proaktive und pragmatische Politik gegenüber den USA. In: WeltTrends • Zeitschrift für internationale Politik • 95 • März/April 2014 • 22. Jahrgang • S. 49–57. http://www.hrytz.de/mediapool/144/1442820/data/Artikel_Rytz_Verffentlichung.pdf. Letöltés: 2014.08.06.

Rudolf, Peter [2005]: *The Myth of the „German Way“: German Foreign Policy and Transatlantic Relations*. In: Survival, Vol. 47. No. 1. (2005). pp. 133-152

Senghaas, Dieter [1995]: *Deutschlands verflochtene Interessen*. In: Internationale Politik. 50. August, pp. 31-37

Weidenfeld, Werner [1995]: *Der Deutsche Weg*. In: Internationale Politik 4, April. 1-2, 1995

7. Saját publikációk

Tóth, Erika [2010]: *A weimari háromszög szerepe. A német-francia-lengyel együttműködés kilátásai*. In: Külügyi Szemle, 9. évf. 4. szám (4/2010). pp. 27-44. http://kki.hu/assets/upload/Kulugyi_Szemle_2010_04_A_weimari_heromszeg_sze_.pdf

Tóth, Terézia Erika [2014]: *Az emberi jogok nemzetközi védelme Németország külpolitikájában*. In: Külügyi Szemle. 13. évfolyam 1. szám (1/2014). pp. 88-110. http://kki.hu/assets/upload/06_Teth.pdf

Tóth, Terézia Erika [2014]: *Mélyponton a német-amerikai kapcsolatok (?) Németország és az Egyesült Államok viszonya az NSA-botrány után*. 2014.09.17. In: Grotius tanulmányok, a Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének tudományos folyóirata. pp. 1-26. <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=URAJXH>

Tóth, Erika [1992]: *Die Perspektive eines föderalistischen Aufbaus der EG nach den Maastrichter Verträgen*. In: Jahresheft 1992, Berlin, Auswärtiges Amt, Ausbildungsstätte Treptower Park, I. Ausbildungslehrgang für junge Diplomaten aus den Mittel- und Osteuropäischen Staaten, pp. 25-33.